

У СПАМІНЫ

АЛЯКСЕЙ ПЯТКЕВІЧ

«Бальшавіке прыйшлі!..»

Гэтыя словы, як незвычайную навіну, адрасаваную маёй маме (спачатку назваўшы яе па імені — Тоня), выгукнуў Барыс Кандыбовіч, высокі немалады хлопец са шматдзетнай сям’і, што жыла на ўсходняй ускраіне нашага мястэчка, каля Нёмана. Мама, занятая нейкім гаспадарчым клопатам на падворку, на пэўны час знерухомела, здзіўленая такой весткай, а хлопец пашыбаваў далей па вулачцы: напэўна, апавяшчаць пра такую падзею яму вельмі хацелася.

Мама хутка авалодала сабой. Скінула фартух, паправіла валасы і спешна скіравалася на вулачку, дзе я так рана ўжо гуляў. Старэйшай сястры Валі чамусьці не было. Мама, кіннуўшы мне кароткае «пайшлі», падбегам падалася па вулачцы ў бок Нёмана, а я, малы, стараўся паспець за ёю і не разумеў, чаго так бегчы. Прычына ж у мамы была. Яна баялася за тату, які ў гэтую ноч дзяжурываў на мосце, а бальшавікі цераз яго, напэўна, і пераходзілі. Польшкія ўлады ў гэты вельмі трывожны час занепакоіліся бяспекай сваіх стратэгічных аб’ектаў. І хоць гэты драўляны мост цераз Нёман не меў вялікага ваеннага значэння, знаходзіўся ён у памежнай зоне, адсюль было 8 км да мяжы з СССР. Таму вырашана было вартаваць мост у начную пару. І месачковыя мужчыны па чарзе спраўна выконвалі гэты грамадзянскі абавязак. Так сталася, што якраз у той час, з 16 на 17 верасня, дзяжурываў на мосце выпала тату. Пазней ён распавёў. Ноч была ціхая і даволі яшчэ цёплая. Пад раніцу берагі зацягнула туманам. Тата паволі хадзіў пасярэдзіне моста — туды-сюды. Пачынала світаць. Раптам яго ўвагу прыцягнуў незразумелы глухі шум з усходняга боку, і з паўзмроку стала напаўзаць вялікая маса ў вайскавай форме. Ля самага моста яна спынілася. Ад яе аддзяліўся адзін вайсковец, які хутка, чаканячы крок, стаў набліжацца да таты. Падышоўшы, апусціў рукі «па швах» і загаварываў гучна, пастаўленым камандзірскім голасам: «Мы, Чырвоная Армія, па волі савецкай улады і вялікага правадыра таварыша Сталіна прыйшлі да вас, у Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну, каб вызваліць вас ад прыгнёту панскай Польшчы і прынесці вам свабоднае і шчаслівае жыццё...» Тата казаў, што адразу ж адчуў штучнасць гэтай урачыстай прамовы, адрасаванай аднаму чалавеку, але яна доўжылася, і тата адчуваў сябе няёмка, хаця і не без гонару. Нарэшце вайсковец скончыў. Затым некалькі разоў падскочыў, правяраючы трываласць насцілу, і спытаў: «А наша тэхніка тут пройдзе?» І не чакаючы адказу, махнуў рукой сваім. Відаць, спяшаўся. Салдацкі шыхт рынуў праз мост у мястэчка.

Калі мы з мамай прыйшлі на грэблю каля Нёмана, там ужо віраваў натоўп. Найбольш было жанчын. Рух войска ўжо амаль спыніўся, і мясцовыя перамяшаліся з

салдатамі. У рад стаялі грузавыя машыны. Яны часам перамяшчаліся ўперад на невялікі адрэзак, і я па прапанове аднаго шафёра нядоўга праехаўся побач з ім на мяккім сядзенні, чаму быў на сёмым небе ад захаплення. Мама адразу ж кінулася шукаць тату і, знайшоўшы яго, прыкметна павесялела. Увогуле настрой людзей, што прыйшлі сустракаць войска з Усходу, быў прыўзнята-светлым, нават радасным. Але без эйфарыі. Трымаліся стрымана, прыглядаліся, распытвалі. Не ведалі, праўда, як да гэтых вайскоўцаў звяртацца. Называлі то «бальшавікамі», то «рускімі», то «савецкімі», то «чырвонымі». Тыя ж не былі словаахвотлівымі. Наадварот, гаварылі скупа, адводзілі ўбок вочы. Напэўна атрымалі адпаведныя інструкцыі. Больш гаваркімі былі палітрукі. Але ў іх аптымістычных маналогам усё круцілася вакол вызваленчага паходу, савецкай улады, вялікага Сталіна, рабочага класа, калгаснага ладу. Раздавалі газеты з партрэтам Сталіна і казалі партрэт прыклеіваць да аконнага шкла знутры. Але толькі ў тым акне, якое выходзіць на вуліцу.

Жанчыны шкадавалі маладых салдацікаў: былі яны ўсе худыя, стрыжаныя, у выцвілых гімнасцёрках і ў абмотках на нагах. Гэтыя дзіўныя абмоткі выклікалі і спачуванне, і ўсмешкі. Асабліва ў нас, дзяцей і падлеткаў. Мы заўважалі, што нашы таты ўсе носяць боты, а ў святочныя дні абуваюць адмысловыя, хромавыя боты.

Не ўражвала ваенная тэхніка. Танкі, ці, як мы тады казалі, «чолгі», былі нязграбна-вялізныя, непаваротлівыя і чорныя. Танкісты былі такія ж мурзатыя-чорныя. Танкаў тых мы бачылі ўсяго некалькі. Больш было гармат. Але дзіўна, што ўсе яны цягнуліся коньмі. Коні ж маленькія, казалі, сібірскія. Збруя на іх — з тоўстых вяровак. На гэта таксама глядзелі, як на дзіва. Запала ў памяці, што буйную гармату цягнуў васьмярык такіх конікаў. На адным з задняй пары сядзеў салдат і доўгім бізуном падганяў сваіх падапечных. На ўездзе ў вуліцу, што ішла паралельна з грэбляю, быў круты паварот, дзе была хата маёй бабулі. Яна цяпер стаяла ў агародзе, адкуль добра ўсё было відаць. Васьмярык коней з гарматаю, вядома ж, не справіліся з паваротам і зачэпілі адразу два праслы высокага драўлянага плота. Пачуўся моцны трэск. Бабуля закрычала, схопіўшыся за галаву. А салдат-пагоншчык весела зарагатаў: «Нічога, мамаша, новы плот паставім».

Гэты матыў новага, лепшага за старое нябачна лунаў у жыццёвай прасторы, усяк мусіраваўся масавай свядомасцю. Праўда, да пары да часу. Новае добра, разважалі людзі, але ці яно лепшае? Так вельмі хутка зніклі тавары з усіх крамаў. Ды і крамы прыватнікаў перасталі працаваць. Савецкія прадукты і «мануфактура» з'яўляліся рэдка і браліся ледзь не з боем. Узнікае непрыкметна такая катэгорыя новай супольнасці, як «жывая чарга», гэта значыць, што перамагае ў краме той, хто мацнейшы ды спрытнейшы і раней за іншых прабіваецца да прылаўка. У такой чарзе, добра помню, тата змог купіць мне прыгожы, светла-карычневага колеру світрык з кароткай засцежкай-маланкай на грудзях. Надзявалі-прымервалі яго чамусьці рانیцай у ложку, калі я яшчэ не зусім прачнуўся, і металічная засцежка балюча драпнула па твары. Я ўпадабаў гэту абноўку, усяляк бярог яе і надзяваў у школу.

Пры Польшчы я скончыў 2-і клас. Але савецкая ўлада адсадзіла ўсіх школьнікаў на адзін год назад. Таму я і мае аднакласнікі пайшлі ў 1939/40 навучальным годзе зноў у 2-і клас. Вучыла нас па-беларуску настаўніца з мясцовых. А ў 3-м класе навучанне ўжо вялося па-руску, бо прыслалі настаўніка з савецкага Усходу. Такіх прысланых

з'явілася нямала, і яны займалі розныя кіраўнічыя пасады. Сярод іх досыць тыповай фігурай, як мне цяпер здаецца, быў начальнік аховы лесапільнага завода. Гэтае буйное, як для нашага мястэчка, прадпрыемства раней, пры Польшчы ніякай варты не мела. Цяпер лесазавод пачалі вартаваць, прычым кругласутачна, у тры змены. Узначаліў адну са змен мой тата. Ён меў гімназічную, хаця і не зусім скончаную, адукацыю, быў начытаным, развітым, і так трапіў на гэтую службу. Праяўляючы такт, запрасіў аднойчы свайго шэфа з жонкаю ў госці. Быў той сярэдняга росту, стройны, у навуточкай гімнасцёрцы, падпярэзанай шырокім бліскучым рэменем. Нагадваў вайскоўца, і нам спадабаўся. Нам — гэта мне і сястры Валі, з якой сядзелі на печы. Звычайна, калі ладзілася ў хаце нейкае застолле, нас выпраўлялі на двор. Тады ж стаялі моцныя маразы, і бацькі нас пашкадавалі ды засадзілі на печ. Мы былі задаволены. На абжытай, утульнай і цёплай печы, дзе тата доўгімі зімовымі вечарамі чытаў уголас пры лямпе розныя мастацкія творы, узятых ў лесазаводскай «святліцы», дзе мы нярэдка і засыналі пад раўнамерную інтанацыю татавага чытання, нам заўсёды было добра. Гэта была наша аўтаномная тэрыторыя. Але з'яўленне незнаёмага чалавека крыху выводзіла нас з гэтай прасторы, будзіла дзіцячую цікаўнасць, прымушала выглядаць з-за коміна, прыслухоўвацца. Госць найперш уразіў бацькоў тым, што прыйшоў адзін, без жонкі. «А што ёй тут рабіць? Гарэлку піць? Дык нам больш застанецца», — сказаў ён і зарагатаў. Здзівіў і тым, што запатрабаваў замест кілішка шклянку («У нас даўно такія дозы не п'юць»). Шмат гаварыў, хваліў савецкую дысцыпліну, вясёлы лад жыцця ў СССР. Затым стаў распавядаць пра сваю каханку, пра яе вартасці. Тут тата з мамай пачалі неспакойна азірацца ў бок печы, бо размова пайшла ўжо не для дзіцячых вушэй. Не без хвалебнага тону заўважыў, што, як ехалі з жонкай да месца працы, гэта значыць у наша мястэчка, каханка ехала тым жа цягніком, што і яны. Нарэшце госць нашай хаты, добра падпіўшы, стаў ужываць «моцныя» выразы. Мама адразу ж выйшла з хаты, накінуўшы нешта цёплае на плечы. Тата ўстаў з свайго месца і нервова захадзіў каля стала. Мы на печы зашыліся ў самы куток — схаваліся. Брыдкаслоўя дагэтуль не чулі. І не толькі ў сваёй хаце, а і на вуліцы. Пазней тату сказаў яго начальнік, што ён вельмі задаволены гасцінаю.

Мяжа паміж Польшчай і СССР хоць і страціла сэнс, але перамяшчэнне насельніцтва праз яе было вельмі абмежаваным. Ды неяк прарвалася да нас вялікая група калгаснікаў са Смаленшчыны. Было гэта зімой 1940 года. Калі яны з дзецьмі, разгубленыя, атабарыліся ў цэнтры мястэчка, людзі сталі падыходзіць і цікавіцца, адкуль прыбылі, чаго. Адказвалі няпэўна, але відаць было, што з'явіліся не ад добрага жыцця. Галоўнае ж, што прыцягнула ўвагу мясцовых, асабліва дзяцей, — чужыя ўсе былі ў лапцях. Мы раней не бачылі такога абутку, і хацелася падысці як найбліжэй ды разгледзець. Пазней мама, якая пабывала ў Расіі як бежанка і з лапцямі там добра пазнаёмілася, патлумачыла, што плятуцца яны з лыка. Выглядаюць даволі вялікімі, бо надзяваюцца на нагу, закручаную аж да калена палатнянай анучай, якая мацуецца па версе вераўчанай аборай. Трэба прызнаць, што прыезджыя досыць хутка асвоіліся ў мястэчку і сталі ўладкоўвацца на сталае жыхарства. А адзін з іх быў прызначаны загадчыкам нашага млына. У млыне і жыў з сям'ёй. Я нават крыху зайздросціў яго дзецям, бо што ні кажыце, а жыць у млыне цікавей, чым у звычайнай хаце.

Зіма 1940-га моцна яшчэ адгукнулася савецкімі рэпрэсіямі і ссылкамі. Нашых менавітаўцаў яны, здаецца, не зачэпілі. А вось сем'і навакольных асаднікаў, багатых сялян, былых польскіх чыноўнікаў, беларускіх палітыкаў спешна загрузжалі ў таварныя вагоны ў недалёкіх Стоўбцах. Стаялі тады маразы за 40 градусаў. Скрозь вымерзлыя сады. Хтосьці дагледзеў, што пры пагрузцы на станцыі маці закручвала малое ў кудзелю. Можна, не паспела ўзяць добрае цёплае адзенне, а можна, яго не было. Бог святы знае. Але мая мама плакала. І мне доўга рэзала сэрца сцэна: люты мароз і голенькае (чамусьці) дзіця, якое закручваюць у кудзелю.

Тады саслалі татаву сястру Сашу з дзецьмі. Яна была замужам за польскім афіцэрам. Беларуска-праваслаўная выйшла за паляка-каталіка. Была шчаслівая сям'я, гадавалі траіх дзяцей. Я сваю цётку ніколі не бачыў, але дома яе часта і хараша ўспаміналі. На пачатку вайны Германіі з Польшчай муж трапіў у нямецкі палон. Я ж з дзецьмі завезлі ва Усходні Казахстан. Жылі ў зямлянках у стэпе, дзе рос толькі кавыль. Гэтым кавылём палілі печку, выграбаючы яго з-пад тоўстага пласту снегу, і так ратаваліся ад маразоў. Ад голаду ратавалі нашы пасылкі. Добра помню фанерныя скрынкі, над якімі ўсе мы схіляліся, калі мама акуратна ўкладвала торбачкі і папярковыя скруткі з прадуктамі. Адноўчы яна спытала ў лісце, ці прыслаць фасолі. На гэта цётка адказала, што будучы рады і фасолевым струкам. Гэтыя струкі вельмі моцна ўрэзаліся ў памяць. Пазней, у час вайны іх сям'ю, як і сем'і іншых сасланых «з Польшчы» вывез у Англію англііскі Чырвоны Крыж.

Яшчэ адна трывожная думка жыла ў нашай хаце ў гэты нядоўгі час, пры «першых Саветах». Гэта спадзяванне, што адгукнуцца іншыя татавыя родзічы — сястра Маня і браты Вікенці і Антон. Браты зведалі падчас Першай сусветнай вайны афіцэрскую акупную долю. Затым пайшлі за Саветамі і ў 20-я гады былі вайскоўцамі. Вікенці пісаў дамоў дзесьці ў сярэдзіне 20-х, што служыць у Маскве начальнікам школы «Чырвоных камандзіраў», Пасля пайшоў на павышэнне і быў пераведзены ў Ленінград. Антон у гэты час паведамляў, што працуе камендантам ваеннага порта ў Феадосіі (Крым). Затым сувязь з імі абарвалася. Сястра Маня была замужам за інжынерам-чыгуначнікам. Мелі сына Барыса і жылі ў Фаніпалі, непадалёк ад Мінска. Апошні раз напісала ў 1929 годзе, даслаўшы сямейны фотаздымак.

Пра савецкія крываваыя рэпрэсіі нямаю пісалі і гаварылі ў Польшчы. Але людзі не надта гэтаму верылі. Так і ў нашай хаце. Тата вінавата ўсміхаўся і гаварыў пра сваіх: «Быць такога не можна з імі, яны ж адукаваныя людзі». Чамусьці гэта быў для яго важкі аргумент. У 1939–1941 гадах ён усё чакаў, чакаў. Верыў у справядлівасць савецкай сістэмы. Праўда, партрэта Сталіна, як прыйшлі Саветы, у акне не выставіў. Толькі праз шмат гадоў наша сям'я дазналася, што браты таты былі расстраляныя ў 1938 годзе як «польскія шпіёны». Пра лёс Мані і яе блізкіх ніякіх слядоў адшукаць не ўдалося.

нарадзіўся 30 сакавіка 1931 года ў мястэчку Новы Свержань Стаўбцоўскага раёна Мінскай вобласці. Літаратуразнавец, культуролаг, краязнавец. Кандыдат філалагічных навук. Прафесар. Скончыў філфак БДУ. З 1957 года працуе ў Гродзенскім універсітэце (педінстытуце) імя Я. Купалы. Выдаў кнігі: «Наднёманскія былі» (у сааўт., 1968), «Сюжэт. Кампазіцыя. Характар» (1981), «Гісторыя беларускай літаратуры. XIX — пачатак XX ст.» (у сааўт., 1981, 2-е выд. 1998), «Літаратурная Гродзеншчына. Мясціны. Людзі. Кнігі» (1996), «Маршруты кніжнага слова: з гісторыі кнігі, друку на Гродзеншчыне» (2002), «Старонкі спадчыны. Культурнае памежжа Гродзеншчыны: працэсы, з’явы, асобы» (2006), «Музычна-тэатральная культура Беларусі» (X–XVIII стст., 2010), «Слова і кніга Прынёмання» (2016) і інш. Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве ў Гродне.

